

TILSHUNOSLIK FANINING METODOLOGIK MASALALARI

Munisa Xalillayeva Baxram qizi

Chirchiq davlat Pedagogika universiteti talabasi

munisaxalilayeva5@gmail.com

Anontatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslik faning metodologik masalalari yuzasidan olib borilgan taqdiqotlar va ularning natijalari, shuningdek, tilshunoslik bo'yicha ilmiy asoslangan fikr mulohazalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: metodologik masalalar, til, nutq, sinxronik, diaxronik, chog'ishtirma tilshunoslik, struktura.

Hozirgi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida, har bir sohani chuqurroq o'rganishga, fan sohalarining ochilmagan qirralari-yu bilimlarni kashf etishga bo'lgan qizish, fan arboblari, ilmiy tadqiqotchilar tomondan qiziqish bildirilib, izlanishlar natijasida, bahs-munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Jumladan, tilshunoslikning metodologik masalalari yuzasidan olib borilayotgan izlanishlar, sohani chuqurroq o'rganishga va uning asl mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

"Tilshunoslik bo'yicha ilmiy tadqiqotlarda bu bosqich o'rganilayotgantil hodisasining qo'llanilish holatlarini shevashunos bo'lsa, sheva xususiyatlarini, grammatist bo'lsa, grammatik shakllarni leksikolog bo'lsa, o'z tadqiq manbaiga oid so'zlarni uslubshunos bo'lsa, uslubiy xatoliklarni o'rganadi va bu til birliklarining ma'lum bir maqsadlarni ko'zlab qo'lanilishlarini o'rganadi. [6:23]. Bunday izlanishlar, tilshunoslik bo'limining bir nechta bosqichlarda tahlil qilinib, so'z va gap ustida ishlash jarayonidamorfemik, leksik, grammatik hamda lisoniy turlarini tahlil qilishga va aynan har bir so'zning tub ma'nosi tarixi va yasaliishini o'rganish masalalarini puxta ilmiylik prinsipiga asoslangan holda tahlil qilish bosqichini o'z ichiga oladi va shu sohani o'rganadi.

Mashhur nemis olimi "Avgust Shleyxer nomi bilan bog'liq bo'lgan "Naturalistik oqim" tilni tirik organizm deb tushungan. U o'zining "Darvin nazariyasi va tilshunoslik" nomli asarida Darvinning jonivor va o'simliklarning turlari haqidagi ta'limotini tilga ham tadbiq qilinishi kerak deb da'vo qilgan. Uning fikricha, tilning paydo bo'lishi, rivojlanishi va evolyutsiyasi tabiat qonunlariga bo'ysungan holda ro'y beradi. Ammo keyinchalik fan taraqqiyoti tilning tabiati va mohiyati haqidagi Avgust Shleyxer nazariyasining noto'g'ri ekanligini isbotladi". [4:80] Demak, til tabiiy va biologik hodisa emas, til ta'limini paydo bo'lishi tabiat bilan bog'liq holda rivojlanmagan. Til kishilar o'rtasida mehnat jarayonida fikr almashish va aloqa vositasi jarayonida yuzaga kelgan. Tilning mavjudligi inson va insonlar bir birlarini

tushinishni, anglata olmaslik va anglamaslik muammolarini qisman hal qiladigan vosita hisoblanadi.

“Mashhur tilshunos A.Martine 1953-yil yozgan maqolasida shu davr tilshunoslari va tilshunosligi haqida fikr yuritar ekan, «ko'pchilik buyuk tilshunoslarning e'tiqodli va faol strukturalistlar» ekanligini bayon qiladi. M. Koen esa tilshunoslikda strukturalizm erasi boshlanganligini ta'kidlaydi. [3:574]. 1953- yilda dunyo tilshunosligida tobora obro'-e'tibor qozonayotgan struktur tilshunoslikning sho'rolar tilshunosligiga ta'sir etishining oldini olish maqsadida bu yo'nalishga tanqidiy baho beruvchi qator maqolalar e'lon qilindi”. [1:3] Tilshunoslik sohasi nafaqat O'zbekistonda o'rganilayotgan sohalardan biri hisoblanib, balki jahon davlatlarida ham keng turda o'rganilayotgan aniq fan hisoblanadi. Jumladan, Martin va Koen bu bo'yicha strukturalizm erasi boshlanganligini ta'kidlaydi. Bu bo'yicha bir nechta tanqidiy maqolalar chop etiladi. Olimlarning yondashuviga qo'shimcha qilib, biz, mazkur sohaning ahamiyati ilm-fan uchun muhim o'rin tutishni va so'z va gaplarning qurilishini va mazmun mohiyatini va strukturasini o'rganish, sohaning mohiyatini ochib berishini aytishimiz mumkin.

"XIX asrning o'rtalarida tabiiy fanlarda qo'lga kiritilgan yutuqlar barcha fanlarning tadqiqot metodologiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bevosita kuzatishda berilgan hodisalarni faqat ro'yxatga olish bilangina cheklanmasdan, ularni umumlashtirishga ularning zamirida yotgan mohiyatlarni aniqlashga o'tish harakati tufayli deduktiv tamoyil o'rin ola boshladi." [5:19] Bundan salkam ikki asr ilgari tabiiy fanlar bo'yicha ilmiy taqdiqot mahsuli, anchagina, oshganining hisobiga fanlarning tadqiqot metodologiyasiga ta'siri katta bo'lib, deduktiv tamoyil yuzaga keladi va ilgari fandagi yondashuvlarning tizimiga katta ta'sir ko'rsatadi.

"Tilshunoslik fanining asosiy muammolaridan biri tilning, ushbu fanning, predmeti sifatidagi ta'rifidir. Tabiiy inson tili faqat tilshunoslikda emas, balki, bir qator fanlar tomonidan o'rganiladigan murakkab hodisa bo'lib, har bir fanning tilga bergan ta'rifi turlichadir. Buyuk tilshunos Ferdinand de Sossyurning nazariy qarashlari bu masalaga oydinlik kiritdi va tilshunoslik tarixida yangi bir davrni boshlab berdi" [8:6]. Bu yerda tilshunoslik fan har bir fanning o'rganilishi zarur bo'lgan qismi bo'lib, bunda har bir fanning o'z tili o'rganish uslubi bo'lishi alohida ta'kidlanadi va ushbu soha turli olimlar tomonidan turlicha ta'riflar keltirilganligi sabab ko'plab bahslarga sabab bo'lib kelmoqda, va tilshunoslik bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan shvetsariyalik olim de Sossyurko'plab davlatlarda mazkur soha bo'yicha ma'ruzalarni tinglaydi, “Yosh grammatikachilar” yig'ilishlarida qatnashib fikrlarni tinglaydi va boshqa mavjud qarashlar bilan solishtiradi. Umumiy xulosaga keladi. «Hind-Evropa tillan unlilarining Olim til (latigue), nutq (parole) va nutq faoliyatini (langage) farqlaydi. Uning fikricha, til - bu grammatik tizim va lug'at tarkibidir. Nutq faoliyati esa muayyan xalqning ifoda imkoniyatlari tizimidir. Uning vafotidan keyin ham shogirdlar ilmiy taqdiqot ishlarini

davom qildirishadi. Til bilan nutq sotsial hamda individual xususiyatlariga ko'ra farq qiladi. Bundan tashqari, Ferdinand de Sossyur ichki vatashqi lingvistikani farqlab, til tarixi, jamiyat tarixi, kishilik madaniyati tarixi bilan bog'laydi. Uning e'tiroficha, millatning urf-odatlarida tilda o'z aksini topadi. Shuningdek, olim tilga sinxronik, diaxronik tomondan yondashuv masalalarini yoritadi. Sinxroniya - tilning bir davri, diaxroniya- til dalillarining izchil zamonda ko'rinishi, tarixiy yoki dinamik aspekti hisoblandi.

"Tillarni sistematik ravishda qiyosiy o'rganish qiyosiy-tarixiy tilshunoslikda, qiyosiy tipologiyada, chog'ishtirma tilshunoslikda qo'llaniladi. Tillarni chog'ishtirma o'rganish tarjima, mashina tarjimasi, lingvofalsafiy, lingvodidaktik va nazariy masalalarni o'rganishni maqsad qilib oladi". [2:183] Tarjima maqsadidagi chog'ishtirish asosida bir umumiy ma'noning ikki tildagi ifodalanish vositalarini aniqlash yotadi. Tilshunoslikda chog'ishtirma o'rganish orqali boshqa tillar strukturasi o'rganiladi va ikkinchi tilni o'rganish masalalari ko'rib chiqilib, alohida yechimlar keltirilib o'tiladi.

Tilshunoslik fanining "chegarasini, predmetini aniqroq ta'riflash maqsadida nazariyotchi olim de Sossyur til bilan nutqni ajratib, bir-biriga qarama-qarshi qo'ydi. Til bilan nutqning asosiy farqi – til ijtimoiy, nutq esa individual hodisadir". [7:14] Tilshunoslikning aynan o'rganilish metodologiyasi mana shunday masalalarga yechim topishga qaratilgan. Sossyur til va nutqni ajratib fanga o'z qarashlarini keltiradi. Shu o'rinda, tilni umumiy holda emas, xususi holda ta'riflasak, ya'ni bitta insoning nutqini bayon qilishda foydalanadigan vosita sifatida, bunda til va nutq alohida qaraladigan birlik sifatida qarashimizni inkor qiladi ya'ni tafakkur+til+nutq strukturasi hosil bo'lishi o'rinli deb bilamiz.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, tilshunoslik fani va uning metodologik masalalarining, yechimlarini ishlab chiqishda, fanning mavjud ilmiy merosidan foydalanish va mavjud bilimlarni egallagan holda tilshunoslikka kirishish, sohaning dolzarb masalalarini ochishga va ularga yechim topishga, mazkur sohada yangi bilimlarni yaratishga, zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахманова О. Глосематика Луи Ельмслева как проявление упадка современного буржуазного языкознания. - ВЯ. 1953 .
2. Irisqulov M. T. Tilshunoslikka kirishish. T.: "Yoshlar bosmaxonasi" 2009 y. 264 b.
3. Коен М. Современная лингвистика и идеализм. - ВЯ. 1958. 580.
4. Masharipova O'. Yo'ldoshev I. Tilshunoslik asoslari. T.: 2006 y. 90 b.
5. Nurmonov A. Struktur tilshunoslik: Ildizlari va yo'nalishlar. "Ta'lim" nashriyoti. 2009 y. 162 b.

6. Nematov H. Mengliyev B. Hamroyeva Sh. Tilshunoslikning metodologik masalalari. Monografiya. 2020 y. 107 b.
7. Sanaqulov U. Turobov A. Tilshunoslik nazariyasi. O'quv qo'llanma. SAMDU nashiryoti. 2019 yil . 164 b.
8. Uloqov N. Tilshunoslik nazariyasi."Barkamol fayz media" 2016 .192